

СЕКЦЫЯ 6 (II)

ПРАБЛЕМА ПІСЬМЕННІЦКАГА МАЙСТЭРСТВА Ў ТВОРАХ СУЧАСНЫХ АЎТАРАЎ

А.М. Макарэвіч (Магілёў)

ТЫПЫ ДРАМАТУРГІЧНЫХ ВОБРАЗАЎ У П'ЕСЕ “МАШЭКА” МІКОЛА АРАХОЎСКАГА

Мікола Арахоўскі – аўтар больш за дзесяць п'ес, якія вызначаюцца адметнасцю мастацкай прасторы і часу, незвычайнасцю іх дзейных асоб. Так, напрыклад, у яго творах рэальныя героі – гэта своеасаблівыя прывіды іх ідэі, уяўлення і пэўнага дзеяння (“Машэка”, 1988), пачвары, што з'яўляюцца вынікам хворай псіхікі галоўнага героя (“Ку-ку”, 1991), рэальныя дзейныя асобы і (паводле вызначэння самога аўтара п'есы) “істоты”, якія з'яўляюцца “ўвасабленнем фантазій, жаданняў” [2, с. 457], што ўплываюць на жыццё і лёс герояў (“Лабірынт”, 1997). “Некаторыя драматычныя творы М. Арахоўскага напісаны з вялікай доляй умоўнасці, якая мяжуе з ірэальнасцю” [4, с. 108]. П'есы гэтага драматурга (“Машэка”, “Лабірынт”, “Ку-ку”) характарызуюцца беларускімі і польскімі даследчыкамі ў кантэксце драмы абсурду (напрыклад: [6; 9, с. 185–209]).

С. Лаўшук прапанаваў адзін з магчымых вытокаў мастацкага свету драматургічных твораў гэтага аўтара: “пакуты спаралізаванага ў 1977 г. (у 27 год!) чалавека, жыццёвая і творчая біяграфія якога пачыналася вельмі і вельмі шматбагата” [5, с. 108].

П'еса “Машэка” была пастаўлена рэжысёрам Валерыем Анісенка (1988, Брэсцкі абласны тэатр драмы); гэты ж рэжысёр здзейсніў яе радыёверсію (1990); пад назвай “Прывіды” адбылася пастаноўка гэтага твора на Беларускім тэлебачанні (1991). Творы М. Арахоўскага друкаваліся не толькі ў Беларусі (напрыклад: [1; 2; 3]), а і ў Польшчы (“Лабірынт”: [8, с. 13–86]). Паказальным з'яўляецца той факт, што анталогія сучаснай беларускай драматургіі, выдадзеная ў Польшчы [8], мае такую ж назву, як і адзін з твораў М. Арахоўскага.

Назва апошняй пастаноўкі “Машэкі” (“Прывіды”) і вельмі трапнае выказванне аднаго з герояў названага твора (пра гэта ніжэй) падкрэсліваюць сэнсаўтваральную спецыфіку мастацкай прасторы, часу і драматургічных вобразаў п'есы.

Героі твора (рэальныя – Халінскі, Клімовіч, Ясь, па-за сцэнічныя – неаднаразова названы Іван Капітонавіч, нябачныя галасы: мужчынскі і жаночы) уяўляюць сабой прывіды (цені) пэўных з'яў. Сутнасць гэтай прывіднасці ў адносінах да трох асноўных герояў п'есы выяўляецца ў кантэксце наступных складнікаў: а) асабістая ідэя-фікс, што падпіхвае дзейных асоб актыўна змагацца за яе рэалізацыю; б) самарэпрэзентацыя герояў у працэсе ажыццяўлення гэтай ідэі; в) старонняе ўяўленне пра носбіта такой ідэі як чалавека ўвогуле і ўтваральніка пэўнага дзеяння, выканаўцы адпаведнай ролі-гульні ў абмежаванай прасторы (склеп “заможнай дачы”).

Упраўленец Халінскі апантаны імкненнем дасягнуць высокага службовага становішча (кіраўніка ў глаўку), а таксама расправы з невінаватым Клімовічам. Пры гэтым нерэалізаванасць другой ідэі, паводле пераканання Халінскага, можа перашкодзіць здзяйсненню першай. Гэтым і вызначаецца яго празмернае жаданне ліквідаваць Клімовіча-Машэку. Халіпскі характарызуе сябе як чалавека надта высокай (калі не вышэйшай для сферы, у якой ён функцыянуе) сацыяльнай прыналежнасці: баярынам, а потым князем у сваім замку з падначаленым Ясем і палонным Клімовічам. Знешнія атрыбуты такой самарэпрэзентацыі – металічная клетка-вязніца для Клімовіча і “шыкоўнае крэсла” “з знутрымі ножкамі, пазалочанай разьбой, аксамітам” побач з ёй. Аднак жа гэтыя атрыбуты знаходзяцца, як і сам “баярын-князь”, у склепе, у падземеллі. Выключыш святло – пачынаецца панаванне цемры. У фінале п'есы Ясь згадвае “нейкага магната”, які, трэба меркаваць, здзекаваўся са сваіх падданных. Халінскі, акрамя іншага, у сувязі з такім фактам можа разглядацца і як прывід

свайго даўняга папярэдніка ў гэтай мясцовасці: ён уяўляе сябе “яснавельможным” князем, патрабуючы пэўных – з пашанай – адносіп да яго, пакарання Клімовіча. Апошні ж выступае як прывід Машэкі-мсціўцы, якім ён сябе ўяўляе і рэпрэзентуе. Своеасаблівымі формамі доказу Халіпскім уласнай годнасці і сцвярджэння значнасці яго ідэі-фікс з’яўляюцца наступныя: а) самахарактарыстыкі ўласнай асобы як годнай і ўдзячнай, якая трымае сваё слова²⁹; б) “княжацкія” “прадстаўленні” перад Клімовічам (прыманне Клімовіча за Машэку [3, с. 113]) і з дапамогай Яся (самарэпрэзентацыя як “яснавельможнага князя” [3, с. 114–15]); в) філасофстваванні, у адным з якіх ён самавыкрываецца: з’яўляецца “халуём” у княжацкай вопратцы³⁰, а фактычна – прывідам ідэі ўласнай вялікасці і магутнасці. Пацвярджэннем апошняй выснове з’яўляецца той факт, што ні адно са сваіх абяцанняў у адносінах да Клімовіча Халіпскі не выконвае; апошні так і застаецца яго палонным без права на жыццё, бо з’яўляецца зданню помсты яму.

Ясь – прывід ідэі здабывання пэўных выгод ад службы (трохпакаёвая кватэра для яго аднаго), уласнага ўяўлення сябе падданым, халопам. Паказальнай у гэтым сэнсе з’яўляецца наступная самахарактарыстыка гэтага героя: “*Мая справа маленькая: круці баранку, куды скажуць*” [3, с. 124]. Такая Ясева самаацэнка падкрэслівае, апроч іпшага, прывіднасць гэтай дзейнай асобы ў адносінах да волі гаспадара: Ясь у пераважнай большасці выпадкаў – пакорлівы вадзіцель, паслухмяны вартаўнік палоннага Клімовіча, “самы адданы халоп” Халіпскага. Яго пазіцыя “*Мы – не баяры. Мы сваё іначэй як-небудзь возьмем*” [3, с. 109] таксама падкрэслівае прывіднасць гэтай дзейнай асобы. Такое “як-небудзь” прыводзіць Яся да стану, калі ён гатовы пацалаваць азадак свайму гаспадару дзеля дасягнення толькі яму вядомай мэты³¹. Хлопчава прызнанне “*я тут свету не бачу*” [3, с. 109] падкрэслівае не толькі яго фізічнае становішча, а і змрочнасць, цемь у яго існаванні. Калі-нікалі Ясь выступае як прывід “паўстанца” супраць гаспадара. Час ад часу ён агучвае сваю чалавечнасць у адносінах да палоннага Клімовіча³². І нарэшце надыходзіць час, калі Ясь на самай справе выступае супраць свайго гаспадара: не згаджаецца забіваць палоннага Клімовіча-Машэку. Прывід пакорлівага халопа перамагаецца апошняй кропляй яго цяжарнасці: “*(Правёў рабром далоні па горле) Вось так наеўся. Лети турма*” [3, с. 122].

Былы настаўнік Клімовіч – таксама прывід: а) ідэі помсты (атажсамлівае сябе з Машэкам); б) уяўлення сябе здольным рэальна паквітацца з Халіпскім і Ясем; в) грамадскага выкрыцця³³. Ур-

²⁹ “Халіпскі [звяртаючыся да Яся. – А.М.] <...> запомні, ніхто яшчэ не сказаў, што Уладзіслаў Халіпскі – няўдзячная свіння. Я для яго [Клімовіча. – А.М.] ўсё зраблю. Трэба будзе, будзе яму Амасаў, Фёдараў, Касьян, Лізараў, я хілера філіпінскага яму дастану, толькі дай ты мне час! <...>

Свае абяцанкі я пакуль што, здаецца, выконваю на ўсе сто і нават з працэнтамі” [3, с. 92, 117].

³⁰ “Клімовіч. <...> Халопы ва ўсім вінаваты. Не было б халопаў, не было б такіх, як ты.

Халіпскі. Памыляешся, даражэнькі. Такія, як я, заўсёды будуць. Без баяр людзі – статак: быдла. <...>

Што мне князь, Машэка. Скора я сам князем буду” [3, с. 103].

“Халіпскі. <...> Я куды большы халуі за Яся. <...> Учора з гэтымі хрэсьбінамі я сам сабе зрабіў стрыптыз. Голенкі перад Іванам Капітонавічам апынуўся.

Клімовіч. Ты нібыта ганарышся сваім халуіствам? Запомні, баярын: халуёў ніхто не любіць.

Халіпскі. Так, халуёў ніхто не любіць. Але Машэкаў не любяць яшчэ большы. <...>

Клімовіч. Баярын, а як жа нармальныя людзі – не халуі? Ім хто даваў устаноўку?

Халіпскі. <...> Нармальны чалавек паступова знікне. Як мамант. Ужо знікае. Ва ўсялякім разе я даўно не сустракаў. Ты – толькі пацвярджэнне. Дзейнічае натуральны адбор, Машэка.

<...> так званы нармальны чалавек не вытрымлівае канкурэнцыі з халуём. Халуі большы гнуткі, у яго няма фіялак у галаве... Халуі – рэаліст. Ён прымае свет такім, якім ён ёсць. І толькі дзякуючы халуям працягвае існаваць чалавечтва. Так званыя нармальныя людзі даўно перагрызлі б адзін аднаму глоткі. Праз якія-небудзь ідэйныя разыходжанні. Думаю, яны і прыдумалі слова “халуі”. Каб хоць нечым укусіць сапраўды нармальных. Няма халуёў. Ёсць цвярозыя рэалісты. Яны і ёсць норма” [3, с. 108].

³¹ “Ясь (глуха). Я пацалую. Я ўсё вытрываю. Ужо нядоўга засталосся” [3, с. 116].

³² “Не, Уладзіслаў Іванавіч, закопваць яго [Клімовіча. – А.М.] я не буду. І вам на дазволю. Я не звер”.

“<...> можа, адвезці яго пад якую бальніцу, га? Высаджу паціху, пазваню з аўтамата...” [3, с. 89, 92].

³³ “Халіпскі (наспешліва). За што ж тады мяне ўсюды выбіраюць? За тое, што я свіння?

Клімовіч. А за што ж.

еще ён – прывід голасу сумлення для фізічна здольных пачуць гэты голас (мужчыны і жанчыны, што корпаюцца ў дружэ над склепам), але няздатных зразумець яго сутнасны сэнс і падпарадкавацца яму.

Названья вышэй героі – гэта непасрэдна дзейныя асобы як элементы адлюстраванага ў творы свету, яго праяў, супярэчнасцей і магчымых шляхоў выйсця з яго абмежаванай прасторы.

У “Машэку” прадстаўлены тып па-за сцэнічнага драматургічнага героя. Да такога тыпу належаць Іван Капітонавіч, мужчынскі і жаночы галасы.

Пра існаванне Івана Капітонавіча рэцыпіент даведваецца з рэплік, дыялогаў, сведчанняў непасрэдна дзейных асоб: Халіпскага і Яся. Фактычна ён і з’яўляецца прычынай таго, што ў адной трагічнай звязцы аказаліся героі гэтай п’есы (па яго “ўскоснай” віпе, як вынікае з разважанняў Халіпскага, Клімовіч быў збіты машынай, якой кіраваў Ясь). Іван Капітонавіч для Халіпскага – гэта своеасаблівы рухавік яго намераў, учынкаў, планаў; ад яго залежыць службовы лёс гэтага героя і яшчэ больш сытае і заможнае будучае жыццё. У сувязі з гэтым Івана Капітонавіча можна характарызаваць як названую дзейную асобу твора, якая прадвызначае не толькі рэальныя ўчынкі Халіпскага і Яся, а і будучыя: іх помсту свайму “дабрадзею”³⁴. Халіпскім у адносіпах да Івана Капітонавіча здзяйсняюцца пэўныя характарыстыкі³⁵, агучваюцца заповітныя планы-чаканні³⁶, разгадваюцца яго намеры³⁷.

Гэты “герой”-прывід прадвызначае агучанае вышэй прывіднае самавыяўленне Халіпскага, Яся, урэшце – Клімовіча.

На працягу амаль двух тыдняў адбываецца супрацьстаянне трох рэальных дзеючых асоб п’есы. Знешні яе канфлікт грунтуецца на дзвюх праблемах: а) хаванне слядоў аўтадарожнага злачынства, здзейсненага Халіпскім і Ясем, б) імкненне да абавязковай і неадменнай помсты сваім крыўдзіцелям з боку Клімовіча. Усё тое, як самарэпрэзентуецца ў такой сітуацыі кожная з гэтых дзейных асоб, з’яўляецца своеасаблівай ілюзіяй.

Дзеянне адбываецца ў падземеллі (склепе дачы Халіпскага) і заканчваецца ў гэтым жа месцы. *“Мяркуючы па кладцы з магутных валуноў, дача ўзведзена на статках нейкай старадаўняй пабудовы. Гэтую акалічнасць толькі падкрэслівае новы цагляны мур, што працягвае кладку валунную”* [3, с. 86].

Ясь і Клімовіч застаюцца ў падпаленым падземеллі гэтай *“зможнай дачы”* як прывіды жорсткай помсты Халіпскага. Такі факт агучвае менавіта Ясь³⁸, які, акрамя іпшага, стаў ахвярай нейкай толькі яму вядомай уласнай ідэі.

Машэка-Клімовіч таксама ахвяра: ідэі помсты (яна так і не здзяйсняецца ім). У адрозненне ад вобраза-ідэі Машэкі, на які арыентуецца Клімовіч, у фінале п’есы апошні выступае як дарадца-філосаф, заклікаючы прывіды са свету людзей, што адзелены ад яго і Яся сценамі пахаванага пад друзам разва-

Халіпскі. Людзі галасуюць, каб паставіць над сабой свінню?! Ты хоць разумееш, што ты чаўнеш?! Свінню над людзьмі! Гэта ж абсурд!

Клімовіч. Ніякі не абсурд. Проста завядзёнка такая”[3, с. 104].

³⁴ *“Халіпскі. <...> Няхай добра ўгразне [у сваіх “подзвігах”. – А.М.]*

Ясь. <...> (Паказвае кулак.) Ён жа ў нас вось дзе!” [3, с. 100].

³⁵ *“<...> я толькі цяпер пачынаю па-сапраўднаму разумець, што такое Іван Капітонавіч, што хаваецца за гэтым мясістым ілбом і шкельцамі акулараў. Незвычайнае веданне псіхалогіі, умненне бачыць на дзесяць ходоў уперад, фантастычная энергія”* [3, с. 93]; ён *“добра ведае правілы гульні”* [3, с. 101].

³⁶ *“<...> Іван Капітонавіч арганізуе загад аб маім назначэнні, падрыхтуем глебу... Там (кіўнуў уверх) у мяне будуць большыя магчымасці”. <...>*

“Іван Капітонавіч павінен названіць. Магчыма, сёння ўсё вырашыцца” [3, с. 91, 102].

³⁷ *“<...> Нешта ж значыць гэты званок [Іван Капітонавіч паведаміў, што ашчанілася яго сучка. – А.М.]?...<...> Танкач. Ох і танкач! Ясь, ты разумееш хоць што-небудзь? <...>*

Званком гэтым ён як бы запрашае да большай блізкасці. <...> Ёсць тут яшчэ адна тонкасць. Яму цікава, ці здолею я правільна ацаніць яго ход. Тут своеасаблівая праверка майго разумовага патэнцыялу” [3, с. 105-106].

³⁸ *“Клімовіч. Мы – жывыя, значыць, яшчэ не ўсё. Іначай, якія ж мы тады чалавекі, Ясь?”*

Ясь. Мы не чалавекі, мы – прывіды. Алесь Сцяпанавіч [падкрэслена. – А.М.]

Клімовіч. <...> Чаму ты так рашыў?

Ясь. Гэта ён так рашыў. Яшчэ калі дача будавалася. Казаў, цяпер у нас усё будзе як у людзей, нават прывіды. Колісь тут жыву нейкі магнат. Таксама добрая, відаць, сволач. Кружкі ў сценах” [3, с. 124].

лених сцен замка, адумацца, суаднесці свае намеры з вышэйшым промыслам³⁹. Тыя, хто здольныя выратаваць Клімовіча і Яся, успрымаюць іх як духаў з таго свету, самі, па сутнасці, застаючыся духамі, прывідамі (галасамі: мужчынскім і жаночым) людскога свету з яго жорсткасцю і глухасцю ў адносінах да закліку быць чалавекам. Людзі-галасы, што спрабуюць выратаваць Клімовіча і Яся, аказваюцца зданямі са свету людзей. Яны не маюць постаці, твару; здзяйсняючы намер вызваліць прывідаў заваленага друзам падзямелля, яны застаюцца галасамі-зданямі⁴⁰, бо невядома, ці будзе сапраўдным такое вызваленне.

Такім чынам, у п'есе М. Арахоўскага "Машэка" прадстаўлены наступныя тыпы драматургічных вобразаў (дзеіных асоб), якія напоўнены пэўнай доляй умоўнасці:

➤ непасрэдна прадстаўленая асоба-прывід (адлюстраваны працэс ператварэння чалавека ў здань, што становіцца ахвярай, у якую накіраваны наступныя вектары ўтварэння такога стану: а) ідэя-фікс як своеасаблівая анамалія ўяўлення, б) замкнёная прастора дзеяння і самарэалізацыі);

➤ па-за сцэнічная названая асоба-прывід (яна ўскосна прадвызначае працэс ператварэння рэальнага чалавека ў прывід, здань);

➤ па-за сцэнічныя галасавыя асобы-прывіды (яны па волі выпадку здольныя вярнуць непасрэдна прадстаўленых герояў-прывідаў падзямелля ў рэальны свет, але першапачатковыя намаганні "галасоў" у плане пазітыўнай выніковасці іх чалавечага намеру невыразныя).

ЛІТАРАТУРА:

1. Арахоўскі, М. Ку-ку / Мікола Арахоўскі // Сучасная беларуская п'еса / Склад. П.В. Васючэнка. – Мінск : Маст. літ., 1997. – С. 248–285.
2. Арахоўскі, М. Лабірынт / Мікола Арахоўскі // Сучасная беларуская драматургія / Уклад і прадм. П.Васючэнка. – Мінск : Сэр-Віт, 2003. – С. 457–506.
3. Арахоўскі, М. Машэка / Мікола Арахоўскі // Сучасная беларуская п'еса / Склад. Г.В.Марчук. – Мінск : Маст. літ., 1992. – С. 85–127.
4. Бялевіч, Л.А. Арахоўскі Мікалай / Л.А.Бялевіч // Беларускія пісьменнікі : Біябліягр. слоўн. : у 6 т. т. 6. – Мінск : БелЭн, 1995. – С. 542.
5. Лаўшук, С.С. Драматургія / С.С.Лаўшук // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. Т. 4. Кн. 2. 1986–2000. Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 88–116.
6. Караткевіч, В. І. "Ку-ку" Міколы Арахоўскага і заходнееўрапейскі тэатр абсурду / В.І. Караткевіч // TERRA ALBA I. Праблемы беларускага літаратуразнаўства (Да 85-годдзя з дня нараджэння А. Куляшова) : Матэрыялы рэспуб. навук. канф. / рэд. С.І. Даніленка, Я.Я.Іваноў – Мінск : Маладзёжнае навуковае таварыства, 2000. – С. 206–209.
7. Шавель, А.А. Элементы абсурду ў драматургіі М. Арахоўскага / А.А.Шавель // Мова – літаратура – культура : Матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. : у 2 ч. Ч. 2. Мінск, 28–29 кастр. 2010 г. / Беларускі дзярж. ун-т. Мінск : РІВШ, 2001. – С. 240–246.
8. Labirynt : Antologia współczesnego dramatu białoruskiego / Wybór, redakcja i noty biograficzne Beaty Siwek. – Radzyń Podlaski : Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych, 2013. – 414 s.
9. Siwek, B. Wolność ukrzyżowana: Rzecz o białoruskim dramacie i teatrze / B.Siwek – Lublin : Wydawnictwo KUL. – 412 s.

³⁹ "Мужчынскі голас. Эй, духі, а другі чаго маўчыць?!"

Клімовіч. Не прыдумаю, што казаць. Няма ў нас нічога, каб даць вам за дапамогу. Хіба параду?

Мужчынскі голас. <...> Эй, дух, давай сваю параду! Я іх абажаяю!

Клімовіч. <...> Перш, чым зрабіць што-небудзь, вы павінны паглядзець на неба і падумаць: ці адпавядае тое, што вы задумалі, небу? <...> Уявіце неба. У кожным чалавеку ёсць неба. Калі ён чалавек" [3, с. 126-127].

⁴⁰ "Мужчынскі голас. Малая, кінь ім снегу. (Іранічна.) Дух, лічы, што ты мяне ўгаварыў! Чутны ўдары лома" [3, с. 126].